

શિક્ષણ પ્રચારમાળા—૧૧

બાલગૃહ

લેખક.
ગિજુભાઈ

૧૪૫૫૨

દક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર

ભાવનગર

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક / ૧૪૫૫૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ આખરો

વિષય મંડલ

આળગૃહ

લેખક :
ગિજુભાઈ

પ્રકાશક :
નાનાભાઈ, ગિજુભાઈ
શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ વિદ્યાર્થિભવન, ભાવનગર

આવૃત્તિ પહેલી

પ્રેત ૧૫૦૦

*

સંવત ૧૯૮૫

સને ૧૯૨૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૫૫૧

: મુદ્રણસ્થાન :

આદિત્ય મુદ્રણાલય

રાયખંડ : અમદાવાદ

: મુદ્રક :

મહાશય શ્રી પાઠક

આળસ

એક નાનું આળસ શારીરિક પોષણ માટે માતાને ધાવે છે. તે ઉમ્મરે ધાવણ જ તેના સાચા ને પોષક ખોરાક છે. તેને દાંત આવવા ન હોવાથી તેમ જ તેની હોજરી હજી મોટી ઉમ્મરના માણસોના ખોરાકને માટે તૈયાર ન થએલી હોવાથી માતા દૂધ સિવાયના બીજા ખોરાક તેને માફક આવતો નથી એટલું જ નહિ પરંતુ તેમ બારે પડે છે ને તેના શરીરને નુકસાન કરે છે.

નાનું આળસ જેમ જેમ શરીરે વધતું જાય છે તેમ તેમ તેના શરીરને વધારે જાતજાતના અને વધારે પોષક ખોરાકની જરૂર પડે છે. આળસને દાંત આવવા લાગે છે, શરીર વધારે વ્યાયામ લે છે, ખોરાક પચાવવાની તેની શક્તિ વધે છે ને તેને માનું દૂધ ઓછું પડે છે એટલે સ્તેન તે ધાવણ છોડીને બીજા ખોરાક તરફ વળે છે. લાડકું આળસ કદાચ આ વખતે ધાવણ

કરે છે તો તેને સમજી માળાપો પરાણે ધાવતું મૂકાવે છે; કારણ કે હવે ધાવવાથી પોષણ ન મળતાં નુકસાન થશે એમ આપણા જાણવામાં છે; ટુંકમાં, શરીરની વૃદ્ધિ સાથે બાળકને ખોરાકની ટુંકી અને એકદેશી મર્યાદા તોડી વિવિધતા અને વિશાળતામાં આવવું પડે છે.

છેક નાનું બાળક સ્પર્શેન્દ્રિય વડે માતાની નરમ અને ગરમ હાથને ઝાળખે છે, સ્પર્શેન્દ્રિય વડે જ માના ધાવણને અને પ્રેમને મેળવે છે. આંખ માંડતું ચંચા પછી પ્રથમ તે માને ઝાળખે છે, પછી તે ધીમે ધીમે ઘરના બીજા પદાર્થોને, માણસોને અને એમ કરતાં કરતાં તેના પદાર્થો અને માણસોની ઝાળખાણને પ્રદેશ વધતો જાય છે. આમ જ બીજી ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર પરત્વે પણ બને છે. ઇન્દ્રિયોની પોતાની શક્તિમાં જેમ જેમ વધારો થતો જાય છે તેમ તેમ તે સ્વતઃ પોતાની પ્રવૃત્તિ વધારતી જાય છે ને તેમ થતાં તેનું કાર્યક્ષેત્ર વિશાળ બનતું જાય છે. આમ ઇન્દ્રિયોના વિકાસને લીધે બાળક માટે દિનપ્રતિદિન કાર્યક્ષેત્ર વિશાળ બનતું જાય છે. શક્તિની વૃદ્ધિ સાથે આ વિસ્તાર સ્વાભાવિક અને અનિવાર્ય છે.

બાળકના વૃદ્ધિ પામતા શરીર પરત્વે પણ આમ જ બને છે. જન્મ પછીના તુરતના દિવસોમાં બાળક વિશ્રાન્તિમાં પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ શરીરના સ્નાયુઓને તેના

વિકાસની ક્રિયા કરવા માટે તૈયાર કરશે. ઘોડા વખતમાં તે ઘોડીયામાં કે ખાટલામાં હાથ અને પગને હલાવીને શરીરનો સ્નાયુવિકાસ સાધશે. શરીરના સ્વાભાવિક વધવા સાથે તે ઉધું પડશે, બાંખડબર થશે અને બાંખડબર ચાલશે; ઘોડીયામાં જ માત્ર હાથપગ હલાવીને શરીરની કસરત કરનારે ખાળક હવે આખા ધરમાં હાલચાલ કરી મૂકશે; તેનું ક્ષેત્ર મોટું થઈ પડશે ને પગ આવતાં ધર, ઓશરી અને ફળાયું પણ તે ફરી વળશે.

છેલ્લું નાનપણમાં ખાળકનું શરીર જેમ માના ધાવણથી પોષાય છે તેમ તે વખતે તેનું માનસ પણ માના માનસથી-બુદ્ધિ, પ્રેમ વગેરે માનસિક શક્તિઓથી-પોષાય છે ને બડાય છે. એ પોષણ પણ જોતજોતામાં ટૂંકું પડે છે એટલે ખાળક પિતાના માનસનો અને સાથે સાથે ને ધીમે ધીમે બાધ બાંકુઓ વગેરે ધરનાં માણસોના માનસનો પરિચય શોધે છે ને પોતાની વિધવિધ માનસિક શક્તિઓમાં ઉમેરો કરે છે. જેમ જેમ તેની બુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામતી જાય છે તેમ તેમ તે ધરમાં રહેલાં સઘળાં બુદ્ધિનાં ક્ષેત્રો પોતાનાં કરે છે ને આગળ વધે છે.

જાપાના શાસ્ત્રમાં ખુબ આમ જ બને છે: ‘મા’ ‘આપા’ ‘બુ’ નો પ્રદેશ થેડા જ વખતમાં વટાવી બાધ બાંકુ અને ધરનાં માણસોની વિશાળ જાણ

તરફ તે જાય છે. બીજાને સમજવાની અને પોતાને વ્યક્ત કરવાની તેની આ-તર જરૂરીઆત તેને આ તરફ ઉપાડી જાય છે. બાળક એક પગથીએથી બીજે ને બીજેથી ત્રીજે એમ ક્રમશઃ પોતાને બજાર અને શ્રમ ન પડે તેમ આગળ ચડતું જાય છે.

આવી રીતે બાળકને શરીર, મન વગેરેની વધતી જતી જરૂરીઆતો પ્રમાણે વિકાસનાં સાધનો અને ક્ષેત્રની વિશાળતાની જરૂર પડે છે. વિકાસની ભૂખ અંદરથી આવવી જોઈએ, બહાર પડેલાં સાધનોની પસંદગી વિકાસ કરનારે જ જરૂર પ્રમાણે કરવી જોઈએ, તેનો ઘટતો ઉપયોગ પણ જરૂર પ્રમાણે તે જ કરી લે પણ આપણે તેને માટે સાધનની પસંદગીનું ને ક્રિયા કરવાનું ક્ષેત્ર વધારતાં જવું જ જોઈએ. આ ક્ષેત્ર થયાકાળે અને થયામર્યાદ વધારતા જવાની આવડતમાં કેળવણીની સાથી ક્રિયા રહેલી છે.

વિકાસમાં વધતા જતા બાળકને અમુક હિમ્મત જેમ માનો ખોરાક એાછો પડ્યો, બૌદ્ધિક વાતાવરણની વિશાળતા વધારવી પડી, ઘોડીયામંથી ફળાયા સુધી પહોંચવું પડ્યું, તેમ જ ન્યારે બાળક લગભગ ૨૥ થી ૩ વર્ષનું થાય છે ત્યારે તેને આત્માર સુધીની વિશાળતાની પેલી પાર જવાની જરૂર પડે છે. તેની વધતી જતી શરીર, મન વગેરેની શક્તિએ બાહ્યમ તથા વૃદ્ધિ માટે વિશાળ ક્ષેત્ર ઝાંધે છે.

આ કંઈક બાળકને, જેમ કુડીમાં મોટા થઈલા છોકરે મોટા ક્યારામી જરૂર પડે છે તેમ ખૂબ દોડવાની, ઠેકવાની, કુઠવાની, ટેકરા ટેકરી ઉપર ચડવાની, લપસવાની વગેરે જે ક્રિયાઓ મોટા શરીરને કસરત માટે ઉપકારક છે તેની જરૂર પડે છે. આ માટે તેને ધર નામું લાગે છે. તે શરીરની બહાર દોડવું જમ્ય છે. ગંડીઘોડાની બધે તેના ધ્યાનની બહાર જાય છે. માથાપે તેની ચિન્તા થતાં તેને બહાર જવા દેવામાં બાળકમાં 'ના' પાડવાની જરૂર પડે છે: બાળક ઘણીવાર નજર ચૂકાવી રમવા કે રખડવા લાગી જાય છે. માથાપે અને બાળક વચ્ચે તાણા-તાણી ચાલતાં આખરે બાળક શરીરમાં વસવું થાય છે.

આવી જ રીતે બાળકની સામાજિક જીવનની ભૂખ વધવાથી તે મિત્રો કરવા માંડે છે. અત્યાર સુધી ઘરમાં તેને તૃપ્તિ હતી; બાધ લાંકની મૈત્રી કે સહવાસ તેને ધણો બધો હતો. હવે તે શરીરના ગોઠીયાઓને ગોતે છે; તેની સાથે ઘોડા કરવા નીકળે છે. શરીરમાં કે ઘરની આબુખાબુ તે ઘોલકીની ને એવી એવી રમતો સામાજિક સહકાર સાધી શકે તે માટે રમે છે.

આ ઉપર તેવી ઇદ્રિશો વધારે મોટા બાળકો વિશાળ પરિચયો અને અનુભવો એવા તત્ત્વો પડ

આય છે. આસપાસનાં ઝાડપાન, ટેકરા, ખાડા, ડુંગરા ડુંગરીઓ, જમીન, ખેતરો, પક્ષીઓ, પશુઓ વગેરે તેની ઇદ્રિયોને જાણુ કે બોલાવે છે ને પરસ્પરનો પરિચય કરવાનું કહે છે. ધરના સઘળા પદાર્થો બાળક જેઈ વળ્યું છે. તેના ગુણધર્મો તેની કલ્પનામાં આવી ગયા છે. હવે તે ધર બહાર જે બધું અજાણ્યું છતાં સુંદર સુંદર પડ્યું છે તે કેવું છે તે જોવા માગે છે. આમ ઇદ્રિયવિકાસ માટે પણ બાળક ધરમાંથી બહાર નીકળું નીકળું થઈ રહ્યું હોય છે અને તે ઇદ્રિયગમ્ય અનેક તવંગર અનુભવોનો વધારો કરી જીવનને આનંદથી ભરવા ઉત્સુક થયું હોય છે.

“આ શું?” “આ શું?” એમ પૂછી પૂછીને તેમ જ સૌને બોલતાં સાંભળીને બાળકે ધરની મર્યાદામાં રહી બાપનો જેટલો પરિચય સાધી શકાય તેટલો બધો પરિચય સાધી લીધો છે; છતાં ધરની બહાર પડેલી દુનિયાની, ધરની બહાર ચાલી રહેલા વ્યાપારોની, બિન્નબિન્ન પ્રસંગોની, બિન્નબિન્ન દૃશ્યો પરત્વેની અને બિન્નબિન્ન પરિસ્થિતિમાં વપરાતી બાષા જાણવાનું હજી બાકી જ છે. અને બાષાજ્ઞાનની એક હદ જ્યારે બાળક ઓળંગીને ઉભું છે ત્યારે તેને આગળ વધવાનું જ રહે છે ને તેમાં જ તેનો વિકાસ પડ્યો છે.

ધરમાં રક્ષાં રક્ષાં જે જ્ઞાન મળે તે તેણે રાત
 હકાડે ઇંદ્રિયો અને બુદ્ધિથી પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ
 સહાય વડે તેમ જ સ્વપ્રયત્નથી લઈ લીધું છે. હજી
 તેની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થઈ નથી. જ્ઞાનના અનેક પ્રદેશો
 હજી અણસ્પર્શ્યા જ પડ્યા છે. બુદ્ધિને કસરત આપી
 તેને વધારે તેવી પ્રવૃત્તિ બાળક માગી રહ્યું છે.
 માબાપ સાથે બાળક બજારમાં કે ગામબહાર નીકળે
 છે ત્યારે ભૂખ્યા વર પેટે જ્ઞાનના અનેક વિષયો સંબંધી
 જાતે માહિતી મેળવતું દેખાય છે; આપણને પૂછી
 પૂછીને કંટાળો આપતું પણ જોવામાં આવે છે.
 જ્ઞાનભૂખ એકાએક તૃપ્ત કરવાનું મળતાં તેનામાં ખૂબ
 તાણુ આવી જાય છે અને તે વખતે તો નવા જ્ઞાનની
 મજામાં અથવા દબાણમાં મોડી રાત્રે પણ સૂતું નથી.
 ધરમાં તેણે બીલાડી કુતરાં ને ચકલાં કાબર વિષે
 થોડું જ્ઞાન મેળવ્યું છે; પણ બીજાં પશુપક્ષીઓની
 ટેવો, ખોરાક વગેરે વિષે જાણવાની તેની આતુરતા
 ઓછી નથી હોતી. બાળકને બરાબર અવલોકનારના
 ધ્યાન બહાર આ વાત નહિ જ હોય.

હવે ધરનું વાતાવરણ તેને વધારે પોષી શકે તેમ
 નથી. ધરની દિવાલો તેને હવે માંજરા રૂપ થાય છે.
 ધરની જ્ઞાનસમૃદ્ધિનું તળાયું દેખાઈ જાય છે. આ
 બધું બાળકની દૃષ્ટિએ છે. ધરમાં હજી બધું પડ્યું

એ-પુરુષકાલ્ય છે, બાળાનું, સામાજિક આચારનું, બૌદ્ધિક આપાત્તનું, નીતિનું વગેરેનું વાંતાપરણ છે; પણ તે આ વખતે તેમે માટે વધારે પડતું ઉચ્ચ છે અને તેથી આત્મારે ધરપુરતું પૂંકું મર્ષ પડ્યું છે. વિકાસના ક્રમમાં માતાના એમને, પિતાની શુદ્ધિને, કુટુંબમાં સામાજિક જીવનને, સરીર અને ધ્વનિયેના આધારને બાળક વિસ્તાર મારે છે. સર્વોચ્ચ બાળક હશે વિકાસનું ધર મારે છે.

આ કાળ બાળક માટે એક પરિસ્થિતિમાંથી બીજીમાં જવામાં છે-આ સંક્રાંતિકાળ છે. જન્મ એક કાચના કુડામાં ઉછરીને મોટી થયેલી માછલી એકા-એક મોટા સમુદ્રમાં જીવી ન શકે, પણ ઉલટી મહાસમુદ્રનાં મોટાં મોજાં સાથે અથડાઈને કે મોટા મંજરમંજીનાં મોજાંમાં સહેજે આવી જાયને મરી જાય, તેમ બાળકને જો ઘરમાંથી એકાએક બહાર મોટી દુનિયામાં ફેંકી દેાયે તો તે વિકસવાને બદલે ફરમાઈ જાય, તેને ભયંકર નુકસાન થઈ જાય. વિકાસનું કામ ધીમું ને ક્રમિક છે. ધાવણું બાળક બાળે ધાવણું છોડીને કાલે રોડલા ખાવા માંડે તો માંદું જ પડવાનું; પણ ધીરે ધીરે તેને એક તરફથી રોડલા નહિ પરન્તુ ધાવણું જેવા નરમ અને સ્વદુ પદાર્થો ખાણું અને બીજી તરફથી એણું ધાવણું કરતાં

માટે કહેવું યોગ્ય જણાય છે કે શરીર, મન અને અન્તરનો વિકાસ ધરમાં જેમ બાળક માબાપના પ્રેમ વચ્ચે, કાળજી વચ્ચે, બાઈબાંકુઓના સહચાર વચ્ચે, અને તેટલી વ્યવસ્થિતતા અને જીવન્ત પરિચયમાં અને ગૃહસ્થાશ્રમના નીતિમાન વાતાવરણમાં રહીને સાધવું આવ્યું છે તેમ જ તેને તે જ હબે પણ વિશાળ ધરમાં સાધવાની જરૂર છે. આ ઉમ્મરે તે એક પગ દૂધમાં અને એક પગ દહીમાં એવી સ્થિતિમાં હોવાથી એકાએક માબાપથી છૂટું પડી ધરનો કેવળ સંબંધ તોડીને આગળ વધી નહિ શકે. તે એકાએક ધરમાંથી મોટી શાળા કે છાત્રાલયમાં ધૂબકો મારી નહિ શકે. તેવા ધૂબકો મરાવવો જોખમકારક છે. આ ઉમ્મરે તે માબાપની આંગળીએથી વિખુટું પડવા તૈયાર છે પરંતુ જેમ દૂર બેઠાં બેઠાં પણ કમળને સૂર્યની પોષક ગરમીની જરૂર છે તેમ હજી બાળકને ધરની પોષક અસરની જરૂર છે. એક વાતાવરણમાંથી કેવળ નવા જ વાતાવરણમાં એકાએક ફેદી પડવું મોટાં માટે પણ સહેલું નથી તો બાળક માટે તો તે અત્યન્ત મુશ્કેલ છે. અર્થાત્ બાળકને સંવર્ધક વિશાળ ધરની જરૂર છે ને તેની સાથે જ સંરક્ષક મર્યાદાની પણ જરૂર છે.

આવું સંવર્ધક-સંરક્ષક ધર બાળકને શરીરમાં કે શીમમાં મળશે કે કેમ તે જોઈએ. શરીરમાં બાળકને

શરીર વગેરેના સહન સહન માટે બંધારે છૂટ મળે, સહચારની વૃત્તિને ખોરાક મળે, જ્ઞાનની સૂખને તૃપ્ત કરવાનું પણ થોડું મળે, પરંતુ શરીર ધનધરની એકઠાં થએલાં બાળકો માટેની કેવળ સ્થૈર પ્રવૃત્તિ કરવાની જગા. ત્યાં ચાલતી પ્રવૃત્તિ ઉપર કોઈ ચિન્તાતુર પિતાની દેખરેખ ન હોય; ત્યાં માના પ્રેરક અને મોટે ભાગે સન્માગ લઈ જનાર પ્રેમની દૃષ્ટિ ન હોય; ત્યાં સારા ધરની વ્યવસ્થા અને વિધિ-નિષેધના યોગ્ય નિયમો ન હોય; પરંતુ ત્યાં બિન્ન-બિન્ન સંસ્કારોનો ખીચડો હોય. તેમાં સારા સંસ્કારો કયા અને નકારા કયા, ક્યાને સૌએ યોગ્ય ગણુવા અને ક્યાને નાખી દેવા તેનો વિવેક બતાવનાર પણ કોઈ ન હોય. ત્યાં બાળકો એકાએક અનેકરંગી ચિત્રવિચિત્ર વાતાવરણમાં આવી પડે અને શું લેવું, શું ન લેવું તેની મર્યાદાવાળા ધરની સહાય વિના જૂખમાં ને જૂખમાં તે ધણું નકામું પણ લઈ લે, તેનો વિકાસ રોકાઈ પડે, તે શરીર અને મનથી માંદું પડી જાય ને ઠેકાણે આવે તે પહેલાં ધણું સહન કરે. શરીર એક વાતાવરણ છે. તેમાં પોષક અને વિઘાતક બન્ને તત્ત્વો પડેલાં છે. ત્યાં વિઘાતક તત્ત્વોને દૂર રાખી પોષક તત્ત્વોને આગળ લાવી તેમાંથી પસંદગી કરવાની બાળકને કોઈએ અનુકૂળતા કરી આપી નથી. બાળકનો વિકાસ પોષક વસ્તુની

પસંદગી કરી તેને પોતાની કસવામાં છે. આથી
વિકાસનાં ક્રમમાં ચેરી અત્યંતે વિધાતક સ્થાન છે.
ધરમાંથી જાદાર આવતા બુળક માટે તે રોગ્ય
વિશાળી ધર નથી.

ગાળાગાળી, મારામારી, કળ્યા, માખાપોને
બાબર ન પડે તેવી જુડી પ્રવૃત્તિઓની બદીઓ,
વાદેવાદે બીડી પીતાં શીખવાનું, આ બધું બાળક
શેરીમાંથી ઝટ ઝટ પકડી લે છે. આ ઉમ્મરે બાળકો
ગ્રાનપિપાસુ હોય છે, નવાં નવાં બાળકોની તેના ઉપર
એકદમ છાપ પડે છે; હજી તેણે સંપૂર્ણ અને સ્વતંત્ર
વ્યક્તિત્વ ખીલવ્યું હોતું નથી તેથી સારાસારનો
બિચાર કરી સ્વતંત્ર રહેવાને બદલે અનુકરણનો ભોગ
તે થઈ પડે છે; ઘણી વાર સંસ્કારી બાળક ખરાબ
વાતાવરણથી દૂર હોયું રહેવાનો પ્રયત્ન કરે છે,
ખરાબ વાત અને ક્રિયા તરફ અણગમો બતાવે છે
પણ સાથે રમવા વગેરેની વૃત્તિને લીધે તે એકલું
રહી શકતું નથી ને આખરે બીજા જેવું તે પણ
બને છે કે તેને બનવું પડે છે. ઘણીવાર ઉપરથી
સારાં દેખાતાં બાળકો જે કરે છે તે સાંઠે હસે
એમ ધારીને બીજાં બાળકો તેમના પ્રમાણે કરતાં
શીખે છે. કેટલાંએક ધરમાંથી સડેલાં બાળકો બીજાને
પોતાની ટેવના બમ્મીદાર બનાવી દે છે. વધી રમત

સ્મરમાં, જોકે બીજાનું સારું ખૂબીય બાબતે ધણી
તમાથી લઈ શકે છે. સ્મર તેમને શિખ ને જરૂરી
હોવાથી, તેની સાથે જોડાએથી બીજા ખસાવે બાબતે
પણ તેમનામાં આવી જાય છે.

બાળક ન્યારથી શેરીનો પરિચય કરવા માંડે છે
ત્યારથી તેનામાં કંઈક જૂદી જ જાતની ટેવો આવે
છે. તેની બાબા બગડવા માંડે છે; તે ઉતાવળથી
અને અધુરું બોલે છે; ગંદા રહેવાની, નાકમાં આંગળાં
નાખવાની, શેઠા હાથે લૂંછી નાખવાની વગેરે જાતની
ટેવો ચોખ્ખા ઘરનાં બાળકોમાં પણ શેરીનાં બીજાં
ગંદાં બાળકોના સહવાસથી આવે છે. માખાપના
લક્ષમાં આ વાત ધણીવાર આવે છે. તે શેરીનાં છોકરાં
સાથે પોતાનાં બાળકને સ્મર જવા દેવાની ના પાડે
છે, બાળકો ઉપર શેરીની છાપ ચાલવામાં, બેસવામાં
પણ આવે છે; તોછડાઈથી, જવાબ દેવાનું, ઢંગમઝા
વગર ચાલવાનું વગેરે પણ શેરીમાંથી ઘરમાં લાવનાર
બાળકો જોવામાં આવ્યાં છે. ઉપરાંત, ગ્રીણી નજરનાં
માખાપને થોડા જ વખતમાં ખૂબર પડે છે કે ધણી-
વાર જૂઠું બોલવાના ને પ્રથમ તે જે વાતો બેઠકક
કહેતું હતું તે જ વાતો સંતાડવાના પ્રથમ પાઠો બાળકો
શેરીમાંથી કહેલ સંદેશથી લીધા છે.

આ તો થઈ બાળકો ઉપર શેરીના પડતા સંસ્કારોની

વાત. આગળ જોયું તેમ બાળક શરીર, મન વગેરેથી આ હિમ્મતે આગળ વધવા માગે છે. તે માટેનું વ્યવસ્થિત વાતાવરણ શરીરમાં ક્યાં છે ? શરીરવિકાસ માટે જોઈતા અને શીજે તેવા વ્યાયામની વ્યવસ્થા શરીરમાં ક્યાંથી હોઈ શકે ? ઇન્દ્રિયવિકાસ માટે ઇન્દ્રિયોની શુદ્ધિ અને તીવ્રતા કરવાનાં સાધનો તેમ જ વિકસેલી ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પ્રગટ કરવાની પરિસ્થિતિ પણ શરીરમાં નથી. બુદ્ધિના વ્યાપારો પણ શરીરમાં રખડવાથી બાળક કેમ સાધી શકે ? ત્યાં કાણુ છે કે બાળકની જિજ્ઞાસાને ઓળખી તેનું ઓષક વાતાવરણ આપ્યા કરે ? ને ઉપર જોયું તેમ શરીર ચારિત્ર્યના ઘડતરમાં તે ભયંકર વસ્તુ છે જ.

બાળક વિશાળ ધર માગે છે. પોતાનું ધર તેને ટૂંકું પડે છે. શરીર તેના વિકાસ માટે નકામી છે. બાળકને ધરમાં ગોઠતું નથી તેમ શરીર શોષે છે. ત્યાં તે બગડે છે, તેને ખરો વિકાસ મળતો ન હોવાથી અતૃપ્ત અને અસંતુષ્ટ રહે છે. પહેલાં ધરમાં સૌને આનંદ આપતું હતું તે બાળક હવે કંટાળો આપે છે અને તેને માથે એક રીતે ધરમાંથી શરીરમાં જવાની ફરજ આવી પડે છે. વળી પાછું બાળક શરીરમાં જાય છે ને ત્યાં એની એ રમતો રમી રમીને શરીર અને મનને થકવી નાખે છે. આ વખતે બાળક

આગળ વધતું નથી, ખરાબ ખોરાકથી બગડે તેટલું બગડે છે. ઉપરાંત, તે પડ્યું પડ્યું સડે છે ને જીવનના ક્રિમતી સમયનો વ્યય થાય છે. આમ સામાન્ય રીતે બાળકોનો આ ૨૥ થી ૬ વર્ષ સુધીનો વખત બારે મુશ્કેલીથી પસાર થાય છે. તેમની ધરની ચાલતી પ્રવૃત્તિ ખૂટી મઈ છે; નવી પ્રવૃત્તિ તે શોધી કાઢે ને કરવા બેસે છે તો માખાપને તે હરહમેશની ન હોવાથી વાંધા બરેલી લાગે છે ને બાળકને પ્રવૃત્તિ-રહિત રહેવું પડે છે. શરીર અને મનની પ્રવૃત્તિઓનો વેગ ઉલટો ઓછો પડે છે. કદાચ સ્થળ બદલે કે ધરનાં નવાં કામો નીકળે તે કારણે બાળકને થોડી-એક નવીનતા મળે છે પણ તે થોડા વખત માટે અને અવ્યવસ્થિતપણે. શરીરના કળ્યા બાળક ઘેર લાવે છે તેથી મા કંટાળે છે. આજની માણસના જીવન આખાને બગાડી નાખે તેવી પ્રવૃત્તિમાં પડેલ પિતાને ઇચ્છા હોય તોપણ બાળક સામે જોવા નોટલી પુરસદ નથી રહેતી; પરિણામે, બાળક ક્યારે પાંચ છ વરસનું થાય અને શાળામાં જવા લાગે તેની રાહ જોવાય છે.

બાળક લગભગ પાંચ છ વર્ષની ઉંમરે આજની શાળામાં જાય છે. ત્યાં તેને સારીમાઠી પણ વિજ્ઞાનજતા મળે છે ને ગમે તેટલે અપાંશે પણ ધરમાં ન સમજાતા બાળકનો પ્રશ્ન ઉઠે છે.

પણ ૨૧ થી ૬ વર્ષના બાળકના વિકાસનો પ્રશ્ન અણુકેન્દ્રીયો રહે છે. વિકાસનો અતિ મહત્વનો કાળ ૨૧ થી ૬-૭ વર્ષ સુધીનો ગણાય છે. બાળકનું શરીર, હાડકાં, સ્નાયુઓ વગેરે બંધાવાનો, ઇન્દ્રિયો શુદ્ધ, તીવ્ર અને સંસ્કારી થવાનો, બુદ્ધિ, ક્રિયાશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ વગેરે માનસિક શક્તિઓ નિર્મળ, બળવાન અને સૂક્ષ્મ થવાનો તેમ જ કેમળ-કઠણ લાગણીના વિકાસનો ખરેખરો સમય આ છે. બાળક સાત વર્ષમાં પોતાનાં શરીર, મન વગેરેનો વિકાસ જેટલો સાધી શકે છે તેટલો પાછળથી આખી હંદગી સુધીમાં પણ સાધી શકતું નથી.

બાળકમાં સારી માઠી જે ટેવો પડીને હંદગી સુધી દબ રહે છે તે આ કાળે બને છે. બાળકમાં વિવેક, અવિવેક, સંસ્કારીપણું કે જંગલીપણું તેમ જ બીજા સામાજિક જીવનના ગુણો અવગુણો જેટલા આ સમયે આવ્યા તેટલા આવ્યા ને ન આવ્યા તેટલા ન આવ્યા. નીતિની ટેવો અને ધાર્મિક લાવના (સ્પષ્ટ અસ્પષ્ટ)નાં મૂળ આ સમયે જ રોપાય છે. ટૂંકમાં, આ સમય મનુષ્યના જીવનવિકાસમાં બારેમાં બારે મહત્વનો છે. જેટલો આ સમય મહત્વનો છે તેટલી જ બાળકના વિકાસ માટે કાળજી લેવાની જરૂર છે; અને આજે આ વિકાસના ખરેખરા વખતે જ બાળક નહિ ધરતું,

નહિ ધાટનું ! આ સમય બાળકની જીંદગીમાં જે નકામો જાય તો બાળક-પાછળથી ગમે તેટલું ભણે ગણે તોપણ તેને થયેલું નુકસાન ભરપાઈ થતું નથી.

આ ઉમ્મર પછીનો વખત શક્તિઓનો વપરાશ કરવાનો છે, તેને વધારવાનો છે, તેને બળવાન કરવાનો છે; પરંતુ તેને મેળવવાનો અને કેળવવાનો સમય તો સાત વર્ષ સુધીનો જ છે.

જેમ શરીરવિકાસ અમુક સમયે જ થાય છે, તે વખત ગયા પછી ઉપાય નથી રહેતો, તેમ જ મનની શક્તિઓના વિકાસ સંબંધે છે. એના વિકાસનો યોગ્ય કાળ ગયા પછી તે પાછો આવતો નથી.

અત્યાર સુધી બાળકની હીલચાલમાં તેના શરીરનો વ્યાયામ આવી જતો હતો. પણ હવે તેના વધેલા શરીરને માટે સુવ્યવસ્થિત વ્યાયામની જરૂર છે. બાળક પોતાની મેળાએ ધરમાં કે બહાર આવશ્યક વ્યાયામ શોધતું દેખાશે; તે પાયા ઉપર કે દોરડાં ઉપર લટકતું દેખાશે; ઘોડીયા કે ખાટલાના દાદર ઉપર ચડતું અને ધીમે ધીમે પગથિયાં વધારતું જમ્પ ધૂબકા મારતું, એક પગે ચાલતું, બે પગે ઠેકતું, હીંચકવાને માટે હોંશ બતાવતું, ખાડા ખોદતું, કુવા કરતું, લપસતું વગેરે કરતું જણાશે. અર્થાત તે વધારે અને વ્યવસ્થિત વ્યાયામ માગશે.

અત્યારસુધીમાં તેની ઇદ્રિયોને આસપાસના જગત-
માંથી અનેકાનેક અનુભવ થયા છે; તે કામડા અને
કાચલના, ગાય અને ભેંસના અવાજ તો ઓળખે છે
ને તે વચ્ચેનો તફાવત સમજી શકે છે. તે ધરનાં ઠામ
વાસણ અને માણસોને તેમના અવાજથી ઓળખે છે.
નજરે જોઈને તે ધણી ચીજોને ઓળખી શકે છે,
તેમ જ તે ચાખીને, સ્પર્શીને અને સુંઘીને વસ્તુઓને
પીછાની શકે છે.

હવે તેની ઇદ્રિયો તેને થતા અનુભવોને ઝડપથી,
તીવ્રતાથી, સૂક્ષ્મતાથી નોંધી શકે અને તેને વ્યાપકપણે
સર્વત્ર જોઈ શકે એવી કેળવણીની જરૂર પડે છે.
એક બીજાથી નોખા તરીકે બે મોટાં વજનો ઓળખતાં
તે નાનું વજન જાણે છે. બે મોટા નાના વજનનો
તફાવત તેને વચ્ચે શીખવ્યે ખ્યાલમાં આવે છે. બે
જડા પાતળા અવાજનો ભેદ તેનો કાન સ્વાભાવિકપણે
પકડી શકે છે પરંતુ ધણા રંગોને એક બીજાથી
નોખા પાડવાનું કે એક જ રંગની છાયાઓને બીજા
રંગની છાયાઓથી જૂદી પાડવાનું અને એ એક જ
રંગની છાયાઓનો ક્રમિક સંબંધ જાણવાનું આવડવાનું,
તેમજ બે સ્વરો વચ્ચેનો તફાવત તેમ જ પરસ્પરનો
સંબંધ ખાતરખતાં આવડવાનું, દાખલા તરીકે, સમજના
સ્વરોને ઓળખવાનું અને એને ક્રમમાં ઓળખવાનું

વગેરે જાતનું કામ કે જેમાં ઇદ્રિયો આટલી સૂક્ષ્મ-
તાથી ચેતાના વ્યાપારો કરી શકે તે માટેની ચેતના
આવશ્યક છે.

વળી અત્માર સુધીમાં બાળકને જે ઇદ્રિયમય
તેમ જ મનોગમ્ય અનુભવો થયા છે તે બધા એક
કાથળામાં ફેરીયાનો સામાન પડ્યો હોય તેમ પડેલા
છે. હવે તે અનુભવોને સ્વસ્થાને ગોઠવતાં શીખવાની
અને નવા અનુભવોને સ્વસ્થાને પહોંચાડવાની શક્તિનો
વિકાસ કરવાનો કાળ આવ્યો છે. આ શક્તિ વર્ગી-
કરણની છે. વર્ગીકરણ કરવામાં સરખાપણું, જૂઠાપણું
ને ક્રમના જ્ઞાનની તેમ જ તુલના, નિર્ણય ને નિશ્ચય
કરવાની શક્તિની જરૂર પડે છે. ચેતાના તમામ
અનુભવોને પકડવાની, વ્યસ્થિતપણે ગોઠવવાની ને
પરસ્પરનો સંબંધ સાંધવાની શક્તિ વિકાસ માટે
અતિ મહત્વની શક્તિ છે. આ શક્તિ મૂળભૂત શક્તિ
છે. એના ઉપર જ્ઞાનની મોટી ધમારત ચઢી શકાશે.
મોટા વૈજ્ઞાનિકો અને શોધકોની શોધોનું રહસ્ય આ
શક્તિમાં છે. આને આપણે બુદ્ધિશક્તિને નામે
ઓળખીએ છીએ.

પ્રત્યેક ક્ષણે જેને અનેક અનુભવ થયા કરે છે
ને ૨૪ વર્ષની ઉંમરમાં અનેક તવંચર અનુભવો જેને
થઈ ગયા છે તેને આ શક્તિ મળતાં અપાર આનંદ

થાય છે. તેની આગળ બુદ્ધિનાં નવાં ક્ષેત્રો ઉભાં થાય છે, તેની પ્રવૃત્તિ વિશાળ બને છે, તેનું મન અને શરીર પ્રવૃત્ત રહેતાં નીરોગી થાય છે ને સૌથી વધારે કિંમતી જે જીવનનો નિર્દોષ આનંદ છે તે બાળકને મળે છે. જ્યારે તેનામાં આ સરખામણી વગેરે કરવાની શક્તિ આવે છે ત્યારે તે પક્ષીઓના ગુણધર્મોના અનુભવોને પશુઓના ગુણધર્મોના અનુભવોથી જૂદા પાડી, પશુ અને પક્ષીઓના વર્ગો જૂદા સમજે છે ને તેનાં કારણો જાણી શકે છે. આ જ રીતે તે પદાર્થ માત્રને કાર્યકારણની સાંકળથી બાંધવા, ગોઠવવા મંડે છે. આ માર્ગ વિજ્ઞાનની શોધખોળ કરનારો છે. આ ઉમ્મરે આ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી હોય તેવું બાળક એક નાનો એવો વૈજ્ઞાનિક જ છે. આ ઉમ્મરે આ શક્તિના વિકાસનો પ્રબંધ તેટલા માટે આવશ્યક છે.

ટૂંકમાં, વધારે ઝડપથી, વધારે પ્રમાણમાં તેમ જ પાયાનો વિકાસ કરવાનો સમય આ છે.

વિકાસ આજના ઘરોમાં શક્ય નથી; ઘર ઘરે પણ બની શકે તેમ નથી.

ઘરમાં મોટા બાળકને વધારે કસરત મળતી નથી; નવા મહેમાને ઘરને રોક્યું છે એને માટે શાન્તિની જરૂર છે. બા હવે તેને રમવા માટે હોંચકો બાંધી દેતાં થાકે તેમ છે. નવી કસરતો સાધનો માગે છે.

ધરના સામાનમાંથી કદાચ બાળકો કસરતનાં સાધનો બનાવી લે છે, જેમકે ઘોડીયાને ટીંગાય છે કે ખાટલે ચડે છે, કે બીંતે ઉંઘે માથે થાય છે કે ખુરશી ઉપરથી ઠેકડા મારે છે, તેા સાધારણ રીતે માબાપને વસ્તુનેા બિગાડ પોસાતો નથી અને વસ્તુઓ તૂટી જવાની કે ખરાબ થઈ જવાની બીક રહે છે ને તેમાં સત્ય પણ છે એટલે બાળકને માટે ધર શરીરની કસરત આપતું બંધ થાય છે.

વળી શરીરના વિકાસ માટે બાળકને વધારે જગાની છુટ જોઈએ છીએ. વિકાસ પાંજરામાં પૂરેલું પક્ષી નથી કરી શકતું. ઉડવાને માટે પૂરતી જગામાં વિકાસને અવકાશ છે. ધરમાં અનેક સાચાં ખોટાં કારણે કે અજ્ઞાન કે દૃઢ માન્યતાને લીધે માબાપ આડે આવે છે. કાં તેા સ્વમતાગ્રહી પિતા અથવા અતિશય લાડ લડાવનારી માતા બાળકને લાગી જશે વગેરે કારણે તેને કસરતના પ્રદેશમાં જતું અટકાવે છે.

ઉપર કહ્યું તેમ ઇંદ્રિયો અને મનનો વિકાસ વ્યવસ્થિત યોજના વિના શક્ય નથી. રૂપ રંગ વગેરેનો પરિચય, ભાષાનું પ્રાથમિક જ્ઞાન, મનના સાધારણ વ્યાપારો વગેરે બાળકમાં સ્વાભાવિકપણે ચાલે છે. તે બધામાં ત્રીણુવટ આણવા માટે વિશિષ્ટ વાતાવરણની જરૂર છે. બાળકને ધરમાં બેશક લાંબી લાકડી

અને ટૂંકી લાકડી આપી શકીશું; નાનો પથરો અને મોટો પથરો મળી શકશે; પરંતુ અસ્પર્શના સરખા સંબંધથી ક્રમિક રીતે જોડાએલી મોટી લાકડીઓ બાળકના હાથમાં આવે તો જ તે નાની ને મોટી લાકડીઓ વચ્ચેનો તુલનાત્મક ખ્યાલ લઈ શકે. ધરમાં બાળકના હાથમાં નાનાં મોટાં વજનો આવે છે પરંતુ એ વજનો વચ્ચે કયું ભારે અને કયું હળવું તે નક્કી કરવા, વજનો હાથમાં લઈ તોળવા તો બાળક ત્યારે જ ખેંચી જશે કે જ્યારે તેના આગળ એવાં એ વજનો આવશે કે જેને હાથમાં લેતાં વજનના ભેદનો સહજ નિર્ણય તે નહિ કરી શકે ને તેના આગળ ઉકેલવાનો પ્રશ્ન ખડો થશે. તેના મનમાં થશે કે ભેદ છે પણ જણાતો નથી માટે ચાલ શોધું.

આ શોધમાં, અને શોધો માટે વારંવારના પ્રયત્નો એટલે પુનરાવર્તનની કળામાં વિકાસની કેળવણી છે. આવી શોધ ઉપર બાળકને ઉપાડી જાય તેવાં વિશિષ્ટ સાધનોની યોજના માટે વિશિષ્ટ સ્થળ અને વાતાવરણ આવશ્યક છે.

વળી સાધારણ રીતે નાનું બાળક લાંબી ટૂંકી, જાડી પાતળી, પહોળી સાંકડી વસ્તુઓના પરિચયમાં આવે જ છે. તેને તેના જાડા ભેદો સમજાય છે. તે ભેદ એટલા દેખીતા છે કે જેને આંખ હોય છે તે કુદરતી રીતે સમજે ,

છે; પરંતુ જ્યારે બાળક આગળ દદાની ચેટી આવીને પડે છે ને તે દસ દદાને તેના ખાનામાં નાખવા જાય છે ત્યારે તેની આંખ સહજપણે દદાને ચોગ્ય ખાનામાં નાખવા અસમર્થ દેખાય છે. પહોળા ખાનામાં નાનો દદો નાખવાની કે નાના ખાનામાં મોટો દદો નાખવાનો પ્રયત્ન કરવાની બાળક જ્યારે ભૂલ કરતું લાગે છે ત્યારે સમજાય છે કે હજી બાળકની આંખની ખરી કેળવણી બાકી છે. બાળક ભૂલ કરે છે ત્યાં જ તેને કેળવવાની જગા છે, ત્યાં જ તેને પોતાને કેળવવાનું સ્થળ જણાય છે; ત્યાં જ તે અટકીને ઉભેલું હોવાથી તેને ત્યાં જ પ્રયત્ન કરવાનો રસ આવે છે ને ત્યાં પ્રયત્ન કરીને તે આગળ વધી શકે છે. આથી જ દદા નાખવાની ભૂલ તેને દદાની ભૂલ શોધવા પ્રેરે છે, ભૂલ શોધવા માટે તે અનેક પ્રયત્નો કરે છે ને આખરે ભૂલ શોધી કાઢી આગળ વધે છે. બાળકને પોતાની શક્તિ અશક્તિનું જ્ઞાન કરાવી, અશક્તિને દૂર કરવા માટે પ્રેરી અશક્તિમાંથી મુક્ત કરે તેવું સાધન ધરની ચીજોમાં તૈયાર હોતું નથી, હોષ શકે નહિ.

દદાની ચેટીથી વારંવાર રમનાર બાળકને જેમણે જોયું છે તેમને શંકા નહિ હોય કે છદ્મિકવિકાસમાં પરિભ્રાણ પરિચય માટે જે સંબંધ અને ક્રમિક

યોજના જોઈએ, તે માટે જે સ્વયંજિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરનાર અને પ્રયત્નો પછી તૃપ્ત કરનાર સાધન જોઈએ તે ધરની ચીજોમાં નથી હોતું. ધરની તેમજ બહારની ચીજોમાં પરિમાણો, રંગો, ધ્વનિઓ વગેરે ઇન્દ્રિયગમ્ય અનુભવોની સામગ્રી છે; પણ ઉપર માગવામાં આવી છે તેવી સૂક્ષ્મ અને સંસ્કારી કેળવણી જગાડે અને સિદ્ધ કરે તેવી વ્યવસ્થિત અને ક્રમિક રીતે એ ગોઠવાયેલ નથી.

આમ જ મનની આગળની કેળવણી માટે ભૂમિકા રૂપે ધરમાંથી બાળકને ઘણું મળ્યું છે; પરંતુ હવે જે જાતનાં ચોક્કસ ને વ્યવસ્થિત સાધનો અને સમતોલ પરિસ્થિતિ વચ્ચે બાળકનો માનસિક વિકાસ આગળ જવા માગે છે તે જાતનાં સાધનો અને તેવી પરિસ્થિતિ પ્રત્યેક ધરમાં પડેલી નથી. વળી પાછો દૃષ્ટાનો જ દાખલો લઈએ.

બાળક એક દૃઢો હાથમાં લઈ તેને કયા ખાનામાં નાખવો તેનો વિચાર કરે છે; તેને માટેનું યોગ્ય ખાનું ગોતવામાં તે સામ્ય ને તેની સાથે જ સ્વાભાવિકપણે આવી જતો વિરોધ અને ક્રમનો વિચાર કરે છે. આવું ભૌમિતિક ખાનાની પેટીમાં, રંગની તખ્તીઓમાં અને એકંદરે બધાં પ્રયોધક સાહિત્યોમાં બને છે. ઉપર કહ્યાં તે પ્રયોધક સાહિત્યો વાપરતાં બાળક

સરખામણી, તુલના, નિર્ણય, નિશ્ચય વગેરે જે બુદ્ધિનાં અંગો છે તેને ખાલવે છે.

વળી બાળક વધતી જરૂરીઆત માટે જે વિશાળ ક્રિયાક્ષેત્ર માંગે છે, જે વિધવિધ પ્રવૃત્તિઓ તેને ઉપકારક છે તે ધરમાં નથી મળતી; તેમ જ તે દરેક ધરમાં આવી શકે તેમ બને તેમ નથી. સ્વાભાવિક રીતે જ રથળ અને પૈસા બન્ને દૃષ્ટિએ આજનું ધર તેવી સામગ્રીની વ્યવસ્થા કરી શકે નહિ.

ધારે કે કેળવણીકારો માન્ય કરે તેવાં ઇંદ્રિય અને મનને કેળવવાનાં શાસ્ત્રીય સાધનો ધરમાં મૂકી શકાય, રમવાની પૂરતી છૂટ આપી શકાય તેટલું વિશાળ ધર છે, તેમ જ તેવો ખર્ચ કરવા પિતા સમર્થ છે; છતાં તેટલાથી તે વખતે બાળક જે બહુવિધ વિકાસ કરવા માંગે છે તે થઇ શકશે નહિ. એક તો શાસ્ત્રીય સાધનોનો યથાર્થ ઉપયોગ કેમ થવો જોઇએ તેની માહિતી લેવાનું બધાં માબાપોથી બને તેમ નથી; તેમ બધાં માબાપોને તેવાં કામ માટે પૂરતી પુરસદ, રસ અને આવડત હોય તે વિષે શંકા લાગે છે; તેથી શાસ્ત્રમાન્ય સાધનો માત્ર વસાવી વધતી જતી ઉમ્મરના બાળકને કેળવણી આપવાનો ફતેહમંદ પ્રયત્ન આપણે ધરમાં કરી શકીશું નહિ. ઉપલા વિચારને બાળ્યે મૂકીએ તોપણ બાળકને જે

વિજ્ઞાન સામાજિક જીવનની જરૂર છે તે ધરમાં ક્યાંથી મળે ? ધરનાં બે ચાર બાળકો ઉપરાંત શેરીનાં કે સગાં બહાણાંનાં બે પાંચ બાળકોનું સહજીવન સામાજિક જીવનના પાઠો શીખવા માટે પૂરતું નથી; કારણ કે ધરનાં કે અંગત અને એક જ દરજ્જાનાં બાળકો એટલે તો એક જ વાતાવરણ, એક જ વ્યક્તિ. એમાં સમાજની વિવિધતા નથી, સમાજની દરજ્જાની ઉચ્ચનીચતા નથી, એમાં શક્તિઓની વિવિધતા ઓછી જડશે ને મોટાંઓ મોટાઈના વાતાવરણમાં જીવી મોટાઈનાં પોટાં અભિમાની થશે. એમ તો રાજા અને શ્રીમન્તનાં બાળકોની આસપાસ સમાજ હોય છે પણ તે કાં તો પોતાના જેવો જ અથવા કેવળ ગુલામોનોઃ સર્વ સામાન્ય મધ્યમ દરજ્જાનું સમાજજીવન જીવવાનું રાજમહેલ કે ધરની બહાર જ મળવું જોઈએ અને મળી શકે. ત્યાં રાજા અને રંક એક જ આસને શીખે, એક જ ઘોડીએ કસરત કરે, એક જ પ્રકારનો નાસ્તો કરે ને એક ખીજનો દરજ્જો બુલી જઈ એક ખીજના સંબંધો કેળવી એક ખીજના અન્તરની સરખાઈને લીધે દોસ્તો બને. આ સામાજિક વાતાવરણ શેરીના વાતાવરણ જેવું બિનજવાબદાર અને બદીઓથી ભરેલું ન હોય. જેમ નકામા છોડાને નીંદીને બાગ

ભારે કરવામાં આવે છે તેમ વિશેષક અને બમડેલાં બાળકોથી મુક્ત અને બીજી ખરાબ અસરોથી સુરક્ષિત રાખવાની કાળજી જેમાં લેવાતી હોય તેવું વાતાવરણ પોષક નીવડે. આવું સામાજિક જીવન બાળકોને જે હિમ્મતે જોઈએ તે હિમ્મતે જ તેને મળે તે માટે યોજના કરવી જોઈએ.

આ બધું જોતાં લાગે છે કે ૨૧ થી ૬ વર્ષના બાળકને પોતાનું ઘર ટૂંકું પડે છે, શેરીનું વાતાવરણ યોગ્ય નથી. વળી ઘરને વિકાસનું સ્થાન બનાવવા ચાહીએ તોપણ બની શકવાની ઘણી મુશ્કેલીઓ છે માટે બાળકોની જરૂરીઆતો પૂરી પાડે તેવા એક બાલગૃહની જરૂર છે.

ઘરથી વિશાળ છતાં ઘરની ઢબના, શેરીનાં એટલે સમાજનાં બાળકો ન્યાં બેગાં થાય તેવાં પણ શેરીની નિરંકુશતા વિનાના, માબાપની ખોટ પૂરી પાડે છતાં કેળવણીના ખાસ અભ્યાસી અને તે જ કામ ઉપર બેઠેલા શિક્ષકોવાળા, કુદરત અને ઘરમાંથી જે શરીર અને ઇદ્રિયોનો વિકાસ મળી રહે છે તેને પણ તેથી વધારે ને વ્યવસ્થિતપણે આપવાની જેમાં ગોઠવણ છે એવા, વિકાસ માટે જે સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વયંસ્ફૂર્તિ પાયારૂપ છે તે આપનારા છતાં બાળકને હિંમતપૂર્વક અત્યંત પરતંત્રતા તરફ જતું રોકીને રસ્તે મૂકે તેવા;

ટૂંકમાં, બાળક પોતાનામાં રહેલી અનંત શક્તિઓના સાક્ષાત્કારને માર્ગે જાય તેવા બાલગૃહની રાા થી ૬ વર્ષની ઉમ્મરનાં બાળકો માટે પરમ આવશ્યકતા છે.

ડૉ. મોન્ટીસોરીએ સને ૧૯૦૭માં ઇટાલીના રોમ નગરમાં પહેલ વહેલું “ બાલગૃહ ” સ્થાપ્યું. અહીં તેણે બાલવિકાસ માટેની શાસ્ત્રીય સળ્પ મૂકી બાલકને વિકાસને માર્ગે મૂક્યું ને બાલવિકાસનું અદ્ભુત આશ્ચર્યમૂઢ કરે તેવું ને હર્ષાશ્રુ પડાવે તેવું દર્શન કર્યું અને કરાવ્યું. સારથી બાલગૃહનો વિચાર નવી જૂની સઘળા દુનિયાએ ઉપાડી લીધેા છે.

અત્યાર સુધીમાં દેશ પરદેશમાં બાલગૃહોની સંખ્યા વધતી ચાલી છે. આપણે પણ ‘ બાલગૃહ ’નો વિચાર ઝીલીને તેને અજમાવીએ.

